

Schopenhauers meteoriet

Schopenhauers meteoriet

Over de betekenis van de filosofie
van Arthur Schopenhauer
voor de moderne wetenschap

Siger van der Linde

*We are all one consciousness
experiencing itself subjectively
There is no such thing as death
Life is only a dream
and we are the imagination of ourselves*
(Bill Hicks)

BraveNewBooks

Omslagontwerp: Brave New Books
Tekening omslag: Jeroen van der Beek
© 2018 Siger van der Linde
ISBN: 978 94 021 75950

Inhoud

- Voorwoord / 7
Inleiding / 11
- 1 Een oude waarheid / 19
 - 2 Deeltjesdenken / 23
 - 3 Ik denk dat ik besta / 29
 - 4 De uitlopers van het brein / 35
 - 5 Materie is ruimtetijd / 41
 - 6 Het onbegrensde iets, het niets / 47
 - 7 483 biljoen trommelslagen / 55
 - 8 Het ijdele subject / 64
 - 9 Het wezen der dingen / 69
 - 10 Hardnekkige pogingen / 79
 - 11 Schopenhauers evolutietheorie / 86
 - 12 De zwaarste organische functie / 98
 - 13 Zeer gewaagde veronderstellingen / 105
 - 14 De werktuigen van de rede / 112
 - 15 Het onzekerheidsprincipe van Schopenhauer / 119

- 16 Het stokpaardje van alle ignoranten / 123
- 17 De taak van de staat / 136
- 18 Midden in de hel / 141
- 19 De taak van de kunst / 153
- 20 Verlossing door inzicht / 158
- Nawoord / 167

Voorwoord

In 1972 ging ik aan de universiteit van Utrecht filosofie studeren om me met de grote vragen over het bestaan van de wereld en de mens bezig te houden, maar daar kwam niets van terecht. De grote vragen over het bestaan waren uit de lesstof verdreven door de vraag hoe de wereld verbeterd kan worden. Het antwoord zocht men in de geschriften van de Duitse wereldverbeteraar Georg Wilhelm Hegel (1770-1831) en zijn volgelingen; het was dialectiek voor en historisch materialisme na. Binnen enkele maanden verliet ik de universiteit en jarenlang raakte ik geen filosofieboek meer aan.

Totdat ik het hoofdwerk van de Duitse filosoof en natuurkundige Arthur Schopenhauer (1788-1860) *De wereld als wil en voorstelling* (1819, hierna wwv) in handen kreeg, in de

schitterende vertaling van Hans Driessen. Na enkele pagina's wist ik dat hier een filosoof aan het woord was die in alles verschilde van wat men op de universiteit een filosoof noemt. Na enkele hoofdstukken wist ik dat deze filosoof de grote vragen over het bestaan grondiger aanpakte dan ik ooit had meegemaakt. En aan het eind van het eerste van de vier boeken van deel 1 had ik een diep inzicht verworven. Dit inzicht, dat in de rest van het boek meesterlijk wordt uitgewerkt, is dat de wereld en de mens niet absoluut bestaan maar relatief, namelijk in relatie tot elkaar, en dat daarom de materie niet uit absoluut bestaande elementaire deeltjes in ruimte en tijd is opgebouwd, zoals de wetenschap al eeuwenlang aanneemt, maar alleen uit ruimte en tijd. Van dit inzicht is in de natuurkundige literatuur geen spoor te bekennen. Dit is des te vreemder omdat veel van de problemen waar de natuurkunde sinds het begin van de twintigste eeuw, door toedoen van de relativiteitstheorieën en de kwantummechanica, mee worstelt in Schopenhauers filosofie mooi op hun plek vallen en eenvoudig zijn op te lossen. Deze ontdekking was de

aanleiding tot het schrijven van *Schopenhauers meteoriet*. Behalve de enorme rijkdom aan gedachten vond ik in Schopenhauers werk bovendien iemand die net zo'n hekel aan Hegel heeft als ik.

Op de universiteit beweert men objectieve wetenschap te bedrijven. Waarom heb ik daar dan nooit iets over Hegels aartsrivaal te horen gekregen? Waarom moesten we de duistere, hoogdravende en alle plezier in filosofie bedervende woordenbrij van Hegel en consorten doorploegen, en waarom werd ons het sprankelende, oprechte en inspirerende proza van Schopenhauer onthouden? Zijn de professoren nog steeds boos om Schopenhauers ongezouten kritiek op de universiteitsfilosofie in zijn *Parerga en paralipomena* (1851, hierna p&p, deel 1, pag. 181-245)? Of verschuilen ze zich achter de verbale rookgordijnen en proberen ze te verbergen dat filosofie niet zo ingewikkeld en saai is als zij het maken?

Of komt het door Schopenhauers slechte pr? Hij staat te boek als pessimist, dat trekt weinig mensen. Hegel staat te boek als optimist, als de vader van het vooruitgangsgede-

loof, dat trekt veel meer mensen. Karl Marx en Vladimir Lenin bijvoorbeeld, de rest is geschiedenis. Die geschiedenis zou anders zijn verlopen als toen niet Hegels maar Schopenhauers gedachtegoed de toon had gezet. Dan hadden we geweten dat een betere wereld, laat staan een heilstaat, er niet in zit, dat pogingen om zoiets te bereiken altijd slecht uitpakken, en dat we allang blij mogen zijn als de wereld niet slechter wordt – dat noem ik geen pessimisme maar realisme. En dan had ik mijn studie afgemaakt.

Inleiding

'Het is maar de vraag of Einstein tot zijn relativiteitstheorie was gekomen als hij zich niet verdiept had in het werk van filosofen als Ernst Mach en Arthur Schopenhauer. Einstein had Schopenhauer op zijn nachtkastje. Wat moest hij daarmee? Pas als je diens werk leest, zie je dat Schopenhauer het over de tijd heeft, een centraal begrip in de relativiteitstheorie. En Schopenhauer had een totaal andere kijk op de werkelijkheid dan het positivisme waarin Einstein op de universiteit was ondergedompeld.' – Dit zegt de Italiaanse natuurkundige Carlo Rovelli, auteur van *Zeven korte beschouwingen over natuurkunde* (2014), in 2017 in een interview met een Nederlandse krant. Hij is de eerste in zijn vak die ik over Schopenhauer hoor. Schopenhauer heeft het over de tijd, zegt hij. Maar Schopenhauer heeft het

niet alleen over de tijd. Hij heeft het ook over de ruimte, de materie, de zwaartekracht en de andere natuurkrachten. En over waarom die dingen relatief zijn. Einstein kon alles op zijn nachtkastje vinden. Maar hij heeft het meeste laten liggen. Hij zag de relativiteit van tijd en ruimte wel, maar de relativiteit van materie ging hem te ver. Het positivisme waarin hij op de universiteit was ondergedompeld was er niet uit te krijgen.

Enkele jaren nadat Einstein de speciale en de algemene relativiteitstheorie had uitgebracht kwam zijn Deense collega Niels Bohr met de kwantummechanica. De relativiteitstheorieën gaan over het allergrootste, het universum. De kwantummechanica gaat over het allerkleinste, de elementaire deeltjes waar volgens de wetenschap alles in de wereld uit bestaat. Ondanks dit verschil is er een grote overeenkomst: De relativiteitstheorieën laten zien dat tijd en ruimte niet absoluut bestaan maar relatief, in relatie tot een waarnemer, en de kwantummechanica laat zien dat dit ook voor de vermeende elementaire deeltjes geldt, ook die bestaan alleen in relatie tot een

waarnemer, relatief. Dit relatieve bestaan van tijd, ruimte en elementaire deeltjes, dat *het probleem van de waarnemer-afhankelijkheid van de werkelijkheid* wordt genoemd, is vanaf het moment dat het de kop opstak als filosofische haarkloverij terzijde geschoven en op een hoop gegooid met het idealisme van Immanuel Kant (1724-1804), waar het inderdaad thuishoort. Maar het blijft de kop opsteken, omdat het niet lukt om het met de *materialistische wereldbeschouwing* (zo genoemd omdat daarin de wereld uit absoluut bestaande materie bestaat) in overeenstemming te brengen.

De waarnemer-afhankelijkheid van de werkelijkheid, het punt waar de natuurkundigen vastlopen, was Kants uitgangspunt. Kant begreep dat er een verschil is tussen de wereld die we waarnemen en de wereld zoals die op zichzelf bestaat. De wereld die we waarnemen bestaat uit het beeld dat onze hersenen produceren op basis van de zintuiglijke indrukken. Maar, zegt Kant, of die afbeelding één op één met het afgebeelde overeenkomt weten we niet, en kunnen we niet weten. We kunnen het afgebeelde, de wereld waar de zintuiglijke

indrukken vandaan komen, de wereld zoals die op zichzelf bestaat, het *Ding an sich*, niet kennen omdat alles wat we kennen altijd afbeelding is, een product van onze hersenen. René Descartes, ook ooit op dit punt van filosofische reflectie aangekomen, vertrouwde erop dat afbeelding en afgebeelde wel overeen zouden komen omdat God ons toch niet zal bedriegen, maar dat is religie en geen filosofie. We kunnen er niet omheen: Onze wereld, de wereld die we waarnemen, bestaat niet op zichzelf (absoluut, objectief), maar het is – hoe voor de hand liggend het ook mag klinken – een waargenomen wereld, een wereld die alleen in onze waarneming bestaat, in onze hersenen, in ons idee (daarom wordt dit de *idealistische wereldbeschouwing* genoemd).

In zijn hoofdwerk *Kritiek van de zuivere rede* (1781) heeft Kant geprobeerd dit inzicht tot een overtuigende wereldbeschouwing uit te werken, maar daar is hij niet volledig in geslaagd omdat zijn boek een aantal duistere passages bevat. Daardoor zijn veel misverstanden ontstaan, die de reputatie van de idealistische wereldbeschouwing ernstig hebben

geschaad. Met name de veel te ver gezochte interpretaties van professoren in de filosofie als Johann Gottlieb Fichte, Friedrich von Schelling en eerdergenoemde Hegel hebben ertoe geleid dat de idealistische visie door weinig mensen meer serieus wordt genomen.

Schopenhauer, die 'de veile academische wereld' de rug had toegekeerd, nam Kants werk ook als uitgangspunt. Hij verhelderde de duistere passages, haalde de overbodige eruit, voegde de nodige eraan toe, en bouwde daar zijn eigen, unieke filosofie op. Maar zijn uitwerking van Kants inzicht, waar ik geen speld tussen kan krijgen, is meegesleurd in de door genoemde drie heren aan het idealisme berokkende reputatieschade, hoe scherp en hoe vaak hij zich ook tegen hun ideeën heeft uitgesproken.

In de eerste hoofdstukken laat ik zien wat Einstein op zijn nachtkastje heeft laten liggen: Het inzicht dat waarnemer-afhankelijkheid de manier is waarop de wereld bestaat, zoals Kant heeft laten zien, en wat dit volgens Schopenhauer betekent voor de materie, datgene

waar de wereld uit bestaat: dat materie uit niets anders is opgebouwd dan tijd en ruimte en dat er geen elementair deeltje aan te pas komt.

Daarna komt de levende materie aan bod: de planten en dieren. Schopenhauers verklaring voor het ontstaan van de levenssoorten lijkt oppervlakkig beschouwd op Darwins veertig jaar later verschenen evolutietheorie, maar verschilt daar bij nader inzien wezenlijk van, en overtuigt mij een stuk meer.

In de laatste hoofdstukken geef ik enkele van Schopenhauers ideeën weer over de mens en menselijke dingen als taal, humor, verveling, kunst, politiek en filosofie. De hoofdvraag is of de mens over een vrije wil beschikt, of hij zelf bedenkt en bepaalt wat hij wil. Volgens Schopenhauer is het precies omgekeerd: Wat we denken en doen wordt bepaald door wat we willen, en dat willen ligt vast in onze natuur. Onze vrije wil is een illusie, net als ons ego, dat erop berust.

Schopenhauer heeft tijdens zijn leven weinig aandacht gekregen voor zijn hoofdwerk. Daarom hoopte hij dat het nageslacht het op

waarde zou weten te schatten, als het, **'nadat het de wrok van zijn tijdgenoten heeft overleefd, geheel op zichzelf staat en zorgvuldig wordt bewaard, als was het een meteoriet, afkomstig uit een andere ordening van dingen dan we hier gewend zijn'** (wwv, deel 1, pag. 474).

Zijn meteoriet heeft invloed gehad op filosofen, aan schrijvers laten zien hoe het moet, kunstenaars op het goede spoor gezet, en zijn aforismen zijn op tegeltjes en in zakagenda's terechtgekomen. Maar zijn betekenis voor de theoretische natuurkunde, de evolutiebiologie en andere takken van wetenschap is nog niet ontdekt. Daar hoop ik met dit boekje iets aan te veranderen.

